

Az örményt a nevetés rázta, Marin pedig arra gondolt, hogy az oszlop, amelyikre Kirkor mászott, hajladozik az örmény súlya alatt. Arra gondolt, hogy a fenyőfához vásárolt baba is úgy hajladozik, amit a fiának szánt. A fiának? Csodálatos. Ez másnak, a lángossütőnek a fia...

És először gondolt arra, hogy Magda becsapta, Becsapta őt azzal, hogy ez nem az ő fia, de csak azért, hogy bosszút álljon a Skodáért. Mert ha a fiúnak kis fekete szeme van, és merész vonalú szája, s ha úgy nevet, mint ő... Amikor meglátja a babát, föltétlen nevetni fog. Még akkor is, ha most nem lehet felismerni, kire hasonlít. (Ebben a korban nehéz megállapítani, kire hasonlítanak a gyerekek. A vita majd akkor dől el, ha felnőnek.) Ha úgy fog gondolkodni, mint Marin, ha úgy fogja szeretni a munkáját, ha...

— Ha vasból leszünk, nem halunk meg, mert...

Marin már nem hallgatta Kirkor szavait. Amikor a Skoda elhagyta a portáit, Marin kinyitotta az ajtót, és kiáltott Toszkónak:

— Ird be a könyvedbe! Ird fel a fenyőünnepre Andrej Marinovot is!

A nyitott ablakon keresztül hallani lehetett, hogyan füttyül Kirkor. Nem tudni miért, de Marin — Kirkorra gondolva — meg volt győződve: az örmény sohasem tagadja meg azt, hogy megtanítsa a fiát a villanszerelés fortélyaira. Csak fel ne gyulladjon a gyereken a Lokomotív iránti szeretet. Mert ez a csapat mindig veszíteni szokott. Bár ki tudja? Lehet, hogy mire Andrej felnő, a Lokomotív már jó csapat lesz. Ez persze mindegy. A gyerekek csak az lenne a rossz, ha a filléres lángossütő hatása alá kerülne. Pedig ilyen ember is akad bőven.

A Lokomotívval meg majd csak megleszünk valahogy...

Bálint István fordítása

ILLÉS LAJOS

PETŐFI ELSŐ VERSE BOLGÁR NYELVEN*

A *Csitaliste* c. folyóirat 1872. évfolyamában jelent meg Petőfi első verse bolgár nyelven. A magyar szakirodalom 1959-ig még létezéséről sem tudott. Nino Nikolov *Petőfi Bulgáriában* c. vázlatában meg sem említi ezt a fordítást. Magyarországon Waldapfel József hívja fel rá először a figyelmet az új bolgár gyűjteményes Petőfi-kötethez írt előszavában, amikor megnevezi a fordítót és művét. Pedig milyen érdekes és kalandos utat járt meg ez a rövid vers, amíg eljutott Magyarországról a konstantinápolyi bolgár folyóirat lapjaira.

Egy fiatal bolgár diák a vers fordítója: *Atanasz Trifonov Iliev*. Tizenkilenc éves, amikor 1871-ben Prágába kerül, ahol szláv filológiát tanul az egyetemen. A *Csitaliste* egymásután közli írásait. Többek között Byron életéről ír egy tanulmányt (1871. nov. II. 5. 214. l.), majd hamarosan *Lord Byron költészetéből* címmel versfordításokat jelentet meg a költő műveiből. Foglalkozik a népköltészet esztétikai kérdéseivel is. Írásának címe: *A természet a bolgár népdalokban és népmesékben* (1872. június 15. II. 18. 845. l.) A *Csitaliste* ugyanebben a számban Iliev két versfordítását is közli. Az egyik vers költője: *Mácha*, a másiké *Petőfi*.

A hatvanas évek második felében a bolgár hazafiak többször megkísérelték, hogy fegyverrel harcoljanak a felszabadulásért. 1867-ben Panajot Hitov és Filip Totju, 1868-ban Sztefan Kiradzsa és Hadzsi Dimiter csapatai kezdenek harcba. A fegyveres forradalmi akciók nem sikerülnek, de a küzdelmet nem adják fel. Új vezetők: Vaszil Levszki, Ljuben Karavelov állnak a mozgalom élére, s megint elkezdődik a még szélesebb körű szervező és előkészítő munka. Az emigrációban heves viták folynak a fegyveres harc és az egyezkedés irányzatainak hívei között. E nehéz harcok, a sikertelen, sok áldozattal járó forradalmi akciók légköre, a haza sorsáért érzett aggodalom formálta a fiatal Ilievet. Lelke fogékonnyá válhatott — érthető módon — a *byroni világfájdalom és életérzés* iránt. A cseh Jan Neruda nemzedékének a cseh irodalomban Byron az egyik kedves költője. Iliev — versfordításait közvetlenül megelőző írásai vallanak erről — Byron költészetét tanulmányozta és népszerűsítette. Így érthető az is, hogy amikor megismerte Petőfi költészetét, akkor

* A Tanulmányok a bolgár-magyar irodalmi kapcsolatok történetéből című, készülő műből.

a magyar forradalmár költőnek éppen az a fejlődési szakasza ragadta meg, melynek termése a reménytelenség, az elkeseredés, a fájdalom komor, megrendítő érzés sugározta, s a fiatal Petőfi drámai viaskodását mutatja — keserű látomásaival, kínzó magányával és elszigeteltségével. Ismeretes, hogy Byron szelleme ott kísért a *Felhők*-ciklusban. Iliev ebből választott ki egy rövid hatsoros verset, melyet cseh szöveg alapján lefordított bolgár nyelvre is. Erre 1965-ben találtam rá Pozsonyban.

Közöljük a vers bolgár szövegét és nyersfordítását, továbbá az eredeti szövegét is.

НАШИТЕ НАДЕЖДИ (Изъ Петъефи)

*Тезъ нашите надежди, птичета прекрасни,
Летятъ високо, стигатъ до небеса ясни!
Ноъ най високо катъ небе достигнатъ
И въ волниятъ небесенъ въздухъ плуватъ,*

*Дъ орлово крило се кмори;—
Действителностъ дохлждъ, ловець зли,
Засмей се грозно той... замери...
И-долу всички ги намери.*

A. T. Iliev

Читалище, II, 845, 1872.

Magyarul szó szerinti
(nyersfordításban) így hangzik:

Reményeink

*Ezek a reményeink, gyönyörű madarak,
Magasan repülnek, fel a ragyogó égig!
De mikor felérnek a legmagasabb égig,
És úsznak a szabad égi levegőben,
ahol elfárad a sasnak a szárnya;
Jön a valóság, a gonosz vadász,
Rettentően felnevet... céloz...
És mind lelövi őket.*

A vers eredeti magyar szövege
pedig a következő:

Szállnak reményeink...

*Szállnak reményeink, e szép madarak
Midőn legjobban szállanak,
S szíják a mennyei tiszta léget,
Hol már sas sem tanyáz.
Jön a való, e zord vadász,
S lelövöldözi őket.*

A. T. Iliev elsőnek Petőfi *Szállnak reményeink* című versét fordította le bolgár nyelvre a *Felhők* ciklusból. Az eredeti szöveg a fordítások során erősen módosult. A hatsoros vers nyolcsorosossá nőtt. A 2. sor („Midőn legjobban szállanak”) gondolata kibővült, és belekerült a versbe egy teljesen új sor (a gondolat) is, amit nem találunk meg az eredetiben. („Rettentően felnevet... céloz...”). A bővülés jellege: az eredeti koncentrált kifejezés fellezülése, részletesebb kibontása. Megváltozott a szótagszám, a rím-képlet (Petőfi: 10, 8, 10, 6, 8, 7; Iliev: 13, 13, 11, 11, 10, 10, 9, 9; a rímképlet: Petőfinél: a, a, b, c, c, b; Ilievnél: a, a, b, b, c, c, d, d.). E módosulások következtében Iliev műfordítása inkább szabad átköltésnek tekinthető, mint szöveghű átültetésnek. Nyilvánvalóan nem fordító munkája során, hanem elsősorban a többszörös közvetítés folyamatában alakulhatott át a vers ere-

deti szövege. A cseh Petőfi-fordítások — mint tudjuk — német szövegek alapján készültek. (A vers feltételezhető útja: magyar—német—cseh—bolgár szöveg.) Ha erre a többszörös közvetítésre gondolunk, akkor csodálkozhatunk azon, hogy a vers ennek ellenére mégis megőrizte — meglepő módon — eredeti mondandóját, hangulatát, egyes lényeges képeit. Sőt, néhány sort (eredeti: 1, 4, 5, 6 sorát) híven, pontosan tolmácsol. A vers a változások ellenére is Petőfi-vers maradt, s ez a körülmény növeli Iliev fordítói kísérletének becsét, értékét.

Iliev a *Szállnak reményeink*-et cseh fordításban ismerte meg. A kor új, haladó cseh nemzedékének körében már az ötvenes évek végén és a hatvanas években rendkívül népszerű és ismert volt Petőfi egyénisége és költészete. „A magyar forradalmi eszméhez való közeledés kifejezője Petőfi verseinek visszhangja és népszerűsége” — írja Karel Krejčí (Filológiai Közöny, 1957.) — „A magyar forradalom nagy költője Heinével, Byronnal, Béranger-val, Victor Hugóval, Nyekraszovval és Miczkiewicz-csel együtt úgyszólván programszerű kifejezője lesz az új költői nemzedék eszmei irányvonalának, annak a költői nemzedéknek, amelyet elsősorban éppen Neruda képvisel.” Amikor Iliev Prágában élt — Petőfi igen népszerű, s valóban eleven hatóerő a cseh irodalomban. 1871 végén adták ki pl. Petőfi verseinek nagyobb gyűjteményét: Karel Tůma és František Brábel művét. Erről írta Neruda lelkes cikkét a *Národné Listy*-ben. A kötet a cseh közjogi harcok korában keletkezett, amelyekben Tůma is részt vett. A kötet létrejöttének sikeres körülményeit jól fejezi ki előszavának bevezető mondata: „A függetlenségért harcolunk...” Természetes, hogy Ilievet elérik e hatások, visszhangot keltenek benne, annál is inkább, mert a haza függetlenségének vágya tölthette el az ő szívét is. Neruda nemzedékével való kapcsolatát, illetve feléjük irányuló rokonszenvét mutatja az, hogy Máchát és Petőfit együtt, egyszerre fordítja és jeleníti meg a Csitalistében.

A nagy cseh költőt, Karel Máchát nagyra becsülte, tisztelte és szerette Jan Neruda és nemzedéke, akárcsak Petőfit. Az ötvenes évek végén az *Életképek* körül csoportosult Neruda vezetése mellett a *Május* („Máj”) almanach új írói generációja. „Több mint valószínű, hogy fiatal íróink orgánumuk eme elnevezésével Petőfi Életképeivel való csatlakozásukat alkarták kinyilatkoztatni — olvassuk erről I. Dolansky tanulmányában (Filológiai Közöny, 1955.) — mely egykor a »Fiatal Magyarországnak« központja volt. A cím kiválasztására hatása lehetett ugyan az emlékezésnek Mácha prózai írásának kedvelt címére (»Életem képei«). A *Május* költőjét tisztelő »májusi« generáció nyilván új irodalmi tűzhelyének nevében kívánta összekötni mindkét forradalmi hagyományt: a hazai irodalomét és osztrákellenes fellépését.” A cseh irodalom Petőfi iránti érdeklődése és szeretete segítette az első Petőfi-versek lefordítását bolgár nyelvre. Megemlítiük, hogy Jókai első bolgár nyelvű novellás kötetének megjelenését is a cseh irodalom mozdította elő (*Kartinu iz zsvota*. Szófia, 1883.) Erről lekes kritikát közölt a *Zora* — Vazov folyóirata 1885-ben és sürgette Jókai más műveinek lefordítását, s különösen a „*hazafias regényeit*” ajánlotta a bolgár írók és olvasók figyelmébe.

Iliev nem fordított többet a költőtől az eddigi kutatások, bibliográfiai munkák tanúsága szerint. Valószínűleg szerepet játszott ebben a cseh függetlenségi harcok kedvezőtlen alakulása: „... a cseh remények füstbe mentek, a lelkesedést csüggedés váltotta fel, a magyarok iránti rokonszenvet keserűség...” A magyar kiegészítés romboló hatásai kezdtek kibontakozni, és szárnyát szegték a közeledésnek a két nép között. A cseh irodalom már nem közvetítette a magyar műveket. Az új írónemzedék már más utakon járt, mint Nerudáék. Pedig a cseh és a bolgár irodalom kapcsolata továbbra is eleven maradt. A Csitaliste sok fordítást közöl a cseh írók műveiből (František Čelakovský, Pavel Šafárik, Josef Jungmann, Karel Tůma, Božena Němcová s mások írásait). Már a nevek is jelzik a bolgár társadalom belső igényeit kifejező érdeklődés irányát. Olyan cseh írókat fordítanak, akik mind nagy szerepet játszottak a cseh nemzeti nyelv és művelődés megalapozásában és fejlesztésében. Nyilvánvaló — s keserű erre gondolni! — a közvetítés folyamatának megszakadása jórészt az akkori magyar uralkodó osztály, a kiegészítés utáni állam szálvallenés politikájának következménye.

A. T. Iliev időközben elutazik Prágából Belgrádba, majd hazatér és Szatara Zagorában vállal tanítói állást. Számos cikke, tanulmánya jelent meg a hetvenes években. 1875-ben orosz nyelvből fordítja le Piszarev, forradalmi demokrata gondolkodó és író egyik művét (*A szellemi fejlődés rövid története Europában*). Belgrádi tanulmányai idején kaphatott ösztönzéseket a Petőfi-fordításra. Zmaj Jovanovic kiváló szerb költő az ötvenes évektől kezdve rendszeresen publikálta Arany és Petőfi műveit szerb nyelven. Bizonyára kézbe kerülhettek Zmaj kötetei. Az orosz forradalmi demokraták köréből is sugárzott feléje Petőfi szeretete.

Iliev érdeklődésének megszűnését — mint már említettük — főként a kiegyezés-kori Magyarország nemzetiségi politikája következményének tekinthetjük.

Iliev nevével csak egyszer találkozunk a regebbi magyar szakirodalomban. Strausz Adolf említi meg a *Bolgár népköltési gyűjtemény*-hez írt előszavában, amikor áttekinti és jellemzi a különböző bolgár népköltési gyűjteményeket, s köztük szól A. T. Iliev művéről is (*Népköltészeti művek és szokások gyűjteménye. Össze- gyűjtve a különféle bolgár vidékeken. Szófia, Ch. St. ch. Tacev, 1889.*). Strausz az első nagyooo műfordítás-kötetet jelentette meg magyarul, mely a bolgár népköltészetből ad válogatást. Iliev művéről azt írja, hogy „tartalom tekintetében ki- válik”.

*

A Sztanko Vrazról és Vörösmartyról szóló cikktől (Csitaliste, 1872.) eltekintve nem találtunk a 60-as, 70-es években olyan adatot, ami a szerb és horvát irodal- mak közvetítő szerepére utalna. Pedig Zmaj Jovanovic jelentős műfordítói tevé- kenységet fejtett ki a 19. század második felében. Legnépszerűbb műfordításai közt találjuk *Az örült* c. verset is. Kulturális, irodalmi tájékoztatás, indítás, ösztönzés természetesen mindenkor a legkülönbözőbb irányból jöhet, de nem egyformán, nem mindig, és nem is mindenkor talál visszhangra vagy ébreszt hatást. Láthat- juk ezt Iliev munkásságában is. A cseh irodalom Petőfi versének lefordítására ösztönözte, de ugyanakkor a szerb irodalom hasonló indításai még nem érték el, s nem keltettek benne visszhangot. Ezek s az orosz irodalom ösztönzései Ivan Vazov nagy bolgár költő és író figelmét keltették fel, aki Petőfi *Az örült* c. ver- sének lefordításával megalapozta Bulgáriában Petőfi mindmáig tartó s egyre nö- vekvő hírnevét és szeretetét.

A BOLGÁR ÍRÓK SZÖVETSÉGÉNEK ELMÉLETI PÁRTKONFERENCIÁJA

1966. október 25 és november 2 között a bolgár írószövetség széles körű ta- nácskozást rendezett Szófiában a bolgár irodalom fejlődésének kérdéséről. Az elmé- leti jellegű konferenciának az kölcsönzött különös jelentőséget, hogy összehí- vására a Bolgár Kommunista Párt küszöbönálló IX. kongresszusa előtt került sor, s hogy azon a testvéri írószövetségek delegátusai is részt vettek. A Szovjet- uniót Mihail Lifsic, a marxista esztétikatörténet világszerte ismert kutatója kép- viselte, Jugoszláviából Augusztin Sztipcsevics, Romániából Gheorghe Achiței volt a konferencia vendége, a Magyar Írók Szövetsége képviselőjében pedig Illés Lajos és e sorok írója látogatott Szófiába.

A négy munkanapból álló tanácskozássorozat *A pártpolitika az irodalom te- rületén és mai irodalmunk helyzete* címmel elemezte a legutóbbi évek bolgár iro- dalmi és művészeti életének fejlődését. Pantelej Zarev szófia irodalomtörténet- professzor és kritikus főbeszámolója *Az irodalom feladatai és általános helyzete* címmel hangzott el, s azt több részletes korreferátum követte. Ivan Ruzs *A mai regény*, Sztojan Karolev *A történelmi regény*, Rozalia Likova *A kisregény és el- beszélés*, Efreim Karafilov *A költészet*, Dimiter Kanosev *A dramaturgia*, Emil Petrov *A film dramaturgia*, Pavel Vezsimov *A szatíra*, Nikolaj Jankov *Az ifjúsági és gyermeki irodalom*, Minko Nikolov pedig *Az irodalmi kritika* kérdéseiről adott elő, s a részletproblémákat hozzászólások is megvilágították.

Nagy sikere volt Mihail Lifsic szabadon előadott, tartalmas és szellemes fel- szólalásának: a pártosságról és elkötelezettségről beszélt, az ókori görögök, Dante és Petőfi példáját emlegette. A jugoszláv delegátus a művészi alkotószabadság kérdése köré szőtte gondolatait, Illés Lajos az évszázados bolgár—magyar irodalmi kapcsolatok történetét vázolta, valamint a Kulturális és Elméleti Munkaközösség tevékenységét ismertette, a hazai elméleti vitákról és eredményekről adott számot, míg a másik magyar felszólalás irodalomtörténeti és kritika viszonyát, illetve a legutóbbi években elért hazai sikereit próbálta körvonalazni.

*

A konferencia idején többször is alkalmunk nyílt arra, hogy Lifsic elvtárs- sal beszélgessünk. Sokszor szóba hozta egykori magyar ismerőseit, barátait és: